

УДК 347.994 : 314.336.6

Ратушна Б. П., к.ю.н., доцент кафедри цивільного права
та процесу Львівської комерційної академії

Принцип рівності сторін у цивільному процесі України

Статтю присвячено дослідженню принципу рівності сторін у цивільному процесі та його впливу на справедливості судового розгляду. Доведено, що рівність є самостійним принципом цивільного процесу та не входить до складу принципу змагальності. Визначено, що максимальний процесуальний ефект принцип рівності досягає в межах змагальної моделі судочинства. Обґрунтовано, що важливою гарантією справедливого судового розгляду є рівна можливість сторін отримати належну правову допомогу.

Ключові слова: справедливий судовий розгляд, принцип рівності сторін, змагальна модель судочинства, правова допомога.

Статья посвящена исследованию принципа равенства сторон в гражданском процессе и его влияния на справедливость судебного разбирательства. Доказано, что равенство является самостоятельным принципом гражданского процесса и не входит в состав принципа состязательности. Определено, что максимальный процессуальный эффект принцип равенства достигает в пределах состязательной модели судопроизводства. Обосновано, что важной гарантией справедливого судебного разбирательства является равная возможность сторон получить надлежащую правовую помощь.

Ключевые слова: справедливое судебное разбирательство, принцип равенства сторон, состязательная модель судопроизводства, правовая помощь.

The article studies the principle of equality of the parties in the civil process and its impact on the fairness of the proceedings. It is proved that the principle of equality is an independent civil process and not part of the adversarial principle. Determined that the maximum effect of the procedural principle of equality is within the competitive model of justice. Proved that an important guarantee of a fair trial are parties equal opportunity to receive proper legal assistance.

Keywords: fair judicial hearing, principle of equality of sides, adversarial model of justice, legal aid.

Актуальність. Ключовим питанням для становлення справедливого цивільного судочинства в Україні є синхронізація цивільного процесуального законодавства з вимогами Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (надалі – Конвенція) і прецедентної практики Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ).

В українському законодавстві, що регулює здійснення цивільного процесу, закріплено низку важливих прав сторін, спрямованих на забезпечення ефективної можливості позивача та відповідача досягти процесуального успіху в цивільній справі.

Проте більш важливим з погляду ЄСПЛ є не тільки наявність таких прав у сторін, а й рівна можливість скористатись ними.

Аналіз останніх досліджень. Проблема реалізації принципу рівності сторін у цивільному процесі є актуальною. Її дослідженню присвячені наукові праці таких вчених як А. Боднар, В. Комаров, С. Немченко, М. Треушніков, Т. Сахнова та ін. Проте процесуальна рівність сторін у цивільній справі як самостійна засада справедливого судового розгляду не привернула окремої уваги науковців.

Метою цієї статті є дослідження принципу рівності сторін у цивільному процесі та його вплив на справедливості судового розгляду.

Виклад основного матеріалу. Принцип рівності сторін у судовому процесі

має в правовій державі універсальне значення. Трансформуючись з фундаментальної вимоги сучасного конституціоналізму про рівність усіх перед законом і судом, цей принцип втілює демократичні засади функціонування судової влади, визначає базові засади правового регулювання взаємовідносин між сторонами судово-правового спору та судом. Разом з тим сам по собі універсальний характер конституційного принципу рівноправності сторін, поширюючись на всі види судочинства, не виключає встановлення певних особливостей при його закріпленні та нормативній конкретизації в галузевому законодавстві.

Як свідчить аналіз цивільної процесуальної літератури, розуміння рівності викликає наукові дискусії, адже одні автори вважають рівність сторін складовою принципу змагальності, інші – самостійним принципом. Підтримуючи першу позицію, А. Боднар характеризує змагальність та рівність сторін як єдиний конституційний принцип, адже «рівноправність сторін втілює в собі матеріальні передумови забезпечення рівних можливостей для участі сторін в судочинстві, а змагальність – насамперед форма реалізації цих можливостей, певний процесуальний механізм досягнення мети і вирішення завдань судочинства» [1, 10]. Вважаючи рівність елементом змагальності, науковці зазначають, що дія принципу змагальності у сфері цивільного судочинства є загальновизнаною, оскільки сама природа спору про цивільне право передбачає рівність прав сторін у відстоюванні власної позиції [2, 83]. Втім, більш заслуговує на підтримку інша позиція, відповідно до якої процесуальна рівність – це не просто елемент якогось принципу, а є самостійним принципом судочинства. Так, на думку Т. Сахнової, принцип рівності сторін тісно пов'язаний з принципом змагальності, але має своє власне значення і зміст. Сторони в процесі рівні як у правових можливостях (процесуальних засобах захисту та інших процесуальних правах), так і в правових обов'язках і в правових гарантіях реалізації прав і обов'язків [3, 107].

Важливо, що на думку ЄСПЛ принцип рівності сторін є складовим елементом більш широкого поняття справедливого судового розгляду, яке також включає в себе основоположний принцип змагальності [4, 391].

Сутність принципу рівності сторін. Принцип процесуальної рівності інколи іменують також принципом процесуальної рівноправності сторін. Наявність цього принципу в різних формах судочинства є виявом конституційної засади рівності усіх громадян перед законом і судом. Насамперед цей принцип визначає процесуальне становище протилежних сторін, надаючи їм однакові умови в процесі. У літературі вказується, що «сторони наділені за законом ідентичними та співмірними правами і обов'язками» [5, 35]. Зокрема, у цивільному процесі як позивач, так і відповідач мають ідентичні права, що обумовлюють їх доказову активність щодо подання доказів, обґрунтування їх належності та допустимості, заперечення проти доказів, поданих іншою стороною тощо. Ідентичним обов'язком сторін є доведення тих обставин, на які вони посилаються як на підтвердження своїх вимог чи заперечень (ст. 10 ЦПК). До співмірних прав сторін можна зарахувати право позивача відмовитись від позову, натомість відповідач має право визнати позов (ст. 31 ЦПК).

Варто зазначити, що принцип рівності впливає на рівномірний розподіл не лише процесуальних прав, а й обов'язків, зокрема тягаря доказування. Так, Верховний Суд України вказав, що, виходячи з принципу процесуального рівноправ'я, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається [6].

Однак, на наш погляд, рівність сторін у будь-якому судовому процесі, в тому

числі у цивільному, не треба розуміти буквально. Адже «юридична рівність не означає механічної «зрівнялівки» статусів різних суб'єктів, вона допускає обґрунтовану диференціацію прав і обов'язків на пропорційній основі задля досягнення пріоритетних цілей суспільного розвитку та забезпечення індивідуальних, групових та загальних інтересів» [7, 50–54].

З огляду на це, закон, враховуючи, що громадяни фактично не рівні (оскільки вони можуть бути неповнолітніми, фізично чи психічно хворими або бути особами, які не можуть оплатити послуги адвоката, тощо), передбачає механізми, що дозволяють таким громадянам стати процесуально рівними, тобто повністю реалізувати свої права [2, 84]. Отже, за допомогою принципу рівності сторін законодавець намагається забезпечити сторони не просто формально рівними, але й фактично достатніми можливостями для активного захисту своїх суб'єктивних прав і законних інтересів. Цей принцип полягає в однаковій здатності сторін досягати своєї мети з однаковою мірою ефективності.

Рівність вихідних умов сторін в межах змагального процесу. У літературі, що присвячена дослідженню практики ЄСПЛ, зазначається, що «принцип рівності сторін, який передбачає справедливий баланс між сторонами процесу, є основною характеристикою права на справедливий суд і невід'ємним аспектом права на змагальний процес» [8, 41].

Згідно з принципом рівності сторін (рівності вихідних умов) кожна сторона під час розгляду справи мусить мати рівні можливості для представлення своєї справи в суді; суд має дослідити аргументи кожної зі сторін, і жодна сторона не повинна мати певних вагомих переваг над протилежною стороною. Як зазначає В.І. Манукян, «якщо одній стороні не було дозволено викликати важливого свідка в його справі, в той час як іншій стороні дозволили викликати такого свідка – в таких випадках Страсбург констатував недотримання принципу рівності сторін» [9, 177].

Рівність сторін має реалізуватися в змагальному процесі, у якому «сторони мають право знайомитись зі всіма доказами або запереченнями, що залучені до справи, висловлювати свою думку про їх наявність, зміст і достовірність у відповідній формі та відповідний час, у разі необхідності – у письмовій формі та заздалегідь» [10, 162–163].

Таким чином, найкращий процесуальний ефект принцип рівності досягає саме в межах змагальної моделі цивільного судочинства, збалансовуючи правові можливості сторін у доведенні перед судом свої правоти і тим самим закладаючи підвалини справедливого розгляду цивільної справи.

Гарантії рівності сторін у цивільному процесі. У літературі виокремлюють низку процесуальних гарантій, які покликані забезпечити рівність сторін. Зокрема, на думку Т. Сахнової, до них належать безсторонність суду, процесуальні правила оцінки доказів, рівне сприяння суду при рівних процесуальних обставинах [3, 135–136].

Значну увагу дослідженню системи процесуальних гарантій принципу рівності сторін приділив О. Воронов. Він виокремив дві групи гарантій цього принципу. До першої групи зарахував норми-гарантії – це норми, які забезпечують виконання норм, що розкривають зміст принципу, і норм-винятків з принципу, у деяких випадках – під загрозою настання несприятливих процесуальних наслідків, зокрема застосування процесуальних санкцій.

До цієї групи О. Воронов зараховує норми про незалежність суддів, про мову судочинства, про відвід суддів, про законне представництво, норми про судові виклики

та повідомлення, про порядок ухвалення рішення, зокрема про таємницю нарадчої кімнати, про підстави скасування судових рішень в апеляційному та касаційному порядку.

До другої групи О. Воронов зараховує норми, які сприяють виконанню принципів, — це норми, застосування яких сприяє більш ефективному та правильному застосуванню норм, що розкривають зміст принципу. З його погляду, такими є норми про гласність судового розгляду, про рівність усіх перед законом і судом, про обов'язок суду обґрунтовувати рішення тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні [11, 465–466].

Інші автори до гарантій принципу рівності сторін зараховують однакові для обох сторін цивільної справи процесуальні правила оцінки доказів; норми про право сторін виступати та давати пояснення рівну кількість разів [12, 79–82], застосування судом рівного масштабу до оцінки процесуальних дій кожної сторони [1, 13]. Також важливе значення в цьому сенсі відіграє інститут судового представництва [13, с. 133–135].

Кожна із цих гарантій є вкрай важливою для забезпечення рівності сторін, проте саме щодо останньої існують значні проблеми не лише у практичній реалізації, а й у правовому регулюванні України.

Як слушно зазначається в літературі, право на правову допомогу - це право настільки першорядної важливості, що всі інші права, які мають відношення до справедливого суду, можуть позбутися будь-якої цінності, якщо це право не буде дотримуватися [14, 404 - 410]

На думку С. Немченко, невирішеність проблеми спеціалізованого законодавчого закріплення права на правову допомогу в Україні зумовлює пошук напрямів формування нормативно-правових основ, що стане важливою запорукою імплементації основ цінностей європейської цивілізації [15, 184-188].

Варто зазначити, що на законодавчому рівні проблема надання правової, зокрема, безоплатної допомоги у цивільному процесі частково вирішена Законом України «Про безоплатну правову допомогу» [16], відповідно до якого деяким категоріям населення, в тому числі малозабезпеченим, буде надаватись безоплатна вторинна правова допомога як вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя (ст. 13 Закону).

Позитивним є той факт, що з липня 2015 року в Україні запрацювало сто Центрів надання безоплатної вторинної правової допомоги, що безперечно покращить ситуацію щодо рівності сторін та доступності правосуддя у цивільних справах.

З урахуванням викладеного можна зробити висновок, що рівність сторін є важливим та самостійним принципом, що має вирішальний вплив на справедливість усіх процедур цивільного судочинства. Принцип рівності сторін отримує максимальний процесуальний ефект в межах змагальної моделі цивільного процесу. Важливою гарантією існування цього принципу є можливість для сторін отримати належну правову, в тому числі безоплатну допомогу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боднар А. Н. Конституционный принцип состязательности и равноправия сторон: особенности его реализации в гражданском судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Боднар Андрей Николаевич. — Ростов н/Д., 2006. — 21 с.

2. Марочкін І. Є. Організація судових та правоохоронних органів: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навч. закладів / І. Є. Марочкін, Н. В. Сибільова, В. П. Тихий та ін...: [за ред. І. Є. Ма-

рочкіна, Н. В. Сібільової]. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2007.

3. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты / Т. В. Сахнова. — Wolters Kluwer Russia, 2008.

4 (12). Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. Де Сальвиа. — СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004.

5. Вукот М. А. Гражданский процесс России : учеб. / М. А. Вукот, И М. Зайцев. — М. : Юрист, 1999. — 384 с.

6. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції : постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 12. 06. 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу // <http://zakon.rada.gov.ua>.

7. Фуфалько Т. М. Місце принципу пропорційності в системі права / Т. М. Фуфалько // Право і безпека. — 2012. — № 1 (43). — С. 50—54.

8. Грозев Й. Право на справедливий суд в рамках Европейської конвенції о захисті прав людини (стаття 6) : руководство для юристов / Й. Грозев, Виткаукас Д. Шин Льюис-Энтони. — London : Lancaster House, 2008. — 95 с.

9. Манукян В. И. Международная защита прав человека: право, прецеденты, комментарии : науч.-практ. пособие / В. И. Манукян. — Киев : Истина, 2010. — 480 с.

10. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : моногр. / [В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.] / за заг. ред. проф. В. В. Комарова. — Х. : Харків юридичний, 2008. — 928 с.

11. Воронов А. Ф. Принципы гражданского процесса: прошлое, настоящее, будущее / А. Ф. Воронов. — М. : Городец, 2009. — 496 с.

12. Степурко С. І. Процесуальні гарантії принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві / С. І. Степурко // Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. : «Правознавство». — 2011. — Вип. 559. — С. 79—82.

13. Треушников М. К. Основные принципы гражданского процесса / М. К. Треушников, З. Чешка. — М. : Изд-во МГУ, 1991. — 144 с.

14. Право на правову допомогу як елемент принципу доступності правосуддя / Ісакова В. М. // Форум права : електрон. наук. фахове вид. / ХНУВС. - 2012. - № 4. — С. 404—410.

15. Немченко С. С. Особливості права на правову допомогу в Україні в процесі побудови демократичної держави / Немченко С. С. // Науковий вісник Херсонського державного університету. - Випуск 6 - 1.- Том 1.- 2014. - С. 184-188.

16. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI - / [Електронний ресурс]. — Режим доступу // <http://zakon.rada.gov.ua>.

